

*Дучимінська (Горенок) Г. Ю.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри практики англійської мови
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені І. Я. Франка*

ГАМЛЕТИЗМ ЯК ЯВИЩЕ І ПОНЯТТЯ, ЩО ХАРАКТЕРИЗУЄ СУСПІЛЬНІ НАСТРОЇ

Анотація. Статтю присвячено особливостям російського гамлетизму XIX століття. За допомогою висловлювань та літературно-критичних зауважень про Гамлета О. Герцена і М. Чернишевського продемонстровано, що ім'я Гамлета стало поняттям, що використовувалося для позначення певного соціально-психологічного комплексу. Гамлетизм у Росії XIX століття мав яскраво виражений суспільний характер і змінював своє забарвлення у відповідності до суспільної позиції російської інтелігенції.

Ключові слова: рецепція, інтерпретація, традиційні структури, традиційний образ, гамлетизм.

Постановка проблеми. Ідейно-художній світ «Гамлета» Шекспіра накреслює таку смислову перспективу інтерпретації, котру кожне покоління намагається зрозуміти по-своєму, відповідаючи на віковічні проблеми людського буття. Практично кожна національна європейська література має «свого» Гамлета і свій національний тип гамлетизму, причому дуже часто явище гамлетизму характеризує літературних персонажів без наявності прямих аллюзій чи цитат із трагедії Шекспіра. У Росії XIX століття прослідковувалася яскраво виражена тенденція тлумачити тогочасні соціальні і психологічні конфлікти за допомогою образу Гамлета, що розглядається нами як явище гамлетизму.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика російського гамлетизму вже досліджувалась Ю. Левіним [1], який зазначав, що деякі з трактувань трагедії «Гамлет» призвели до виникнення гамлетизму, якому літературознавець давав таке пояснення: «страждання данського принца, відповідно осмислені, розглядалися як виявлення духовного життя певного покоління, суспільної групи, а інколи і цілої нації, яка переживала кризовий стан своєї історії» [1, с. 158]. Ю. Левін наголошував на тому, що хоч відправною точкою у виникненні гамлетизму був герой Шекспіра, гамлетизм, віддалившись від свого джерела, набуває автономності, з Гамлетом Шекспіра сучасного Гамлета «пов'язує лише морально-психологічний склад у тому вигляді, як його розуміє даний тлумачник гамлетизму» [1, с. 159]. Дослідниця М. Єлізарова у статті «Образ Гамлета і проблема «гамлетизму» у російській літературі кінця XIX століття (80-90 роки)» [2] розглядає гамлетизм як закономірне явище періоду переоцінки цінностей на межі двох епох, що полягає у «з'ясуванні сучасних відносин і найскладніших соціальних і психологічних конфліктів» [2, с. 46] через образ Шекспірового героя. Дослідниця зазначає, що російський Гамлет – нудьгуючий песиміст, який відкидає можливість змінювати дійсність. Ці риси інтелігента кінця даної епохи спочатку «виступали у певному ореолі, були героїзовані» [2, с. 48]. Згодом Гамлетом прикривали «духовну пустку і фальшивий героїзм» [2, с. 54]. Тому інтелігенти, які «спекулювали на імені Шекспірового героя» [2, с. 49], піддавалися гострій критиці. Проблема гамле-

тизму – це, як зазначає М. Єлізарова, проблема долі російської інтелігенції взагалі.

Актуальність дослідження зумовлена доцільністю вивчення літературознавчих процесів на матеріалі функціонування так званих традиційних структур.

Метою дослідження є осмислення гамлетизму як явища і як поняття, що позначає певний соціально-психологічний комплекс. У цій статті ми ставимо завдання розглянути інтерпретації Гамлета О. Герцена і М. Чернишевського і визначити особливості російського гамлетизму XIX століття.

Методологія дослідження базується на досягненнях українського і російського порівняльного літературознавства (М. Алексєєв, Ю. Левін, І. Журавська, М. Шаповалова, М. Ільницький, А. Волков, А. Няццу).

Виклад основного матеріалу. Для формування російського гамлетизму вирішальне значення мав переклад «Гамлета» Н. Польового, здійснений у 1837 р., оскільки перекладач наблизив трагедію до російської дійсності 1830-х років XIX століття, надав Гамлету рис представників свого покоління, а саме дворянської інтелігенції. Неможливість активного прояву діяльності в обстановці реакції призвела до того, що духовно вільна інтелігенція не витримувала зіткнення з дійсністю. Молоде покоління 30-х років об'єднувалося у гуртки, де у гострих суперечках обговорювалися проблеми світового значення. Та поза межами гуртка молоді люди були безсилі і безправні. Прогресивна дворянська інтелігенція асоціювала себе з Гамлетом, який з'явився у перекладі Н. Польового. Трагізм власного положення ототожнювався ними з ситуацією Гамлета. «Прагнення високого і прекрасного, гостре відчуття добра і справедливості і страх за людину» [3, с. 369] – є визначальними рисами російського гамлетизму цього періоду.

У 40-і роки дворянська інтелігенція втрачає своє суспільне значення, оскільки повністю переходить від дій до апатії і розчарування, в яких бачить Гамлетові риси. Це покоління – шляхетні мрійники, бездіяльні ідеалісти, рефлексуючі Гамлети, слова яких не відповідають їхнім вчинкам. На противагу їм у Росії з'являються нові суспільні сили – різночинці. Ось чому після 40-х років Гамлетом перестають захоплюватися, він стає зайвим у суспільстві. Д. Пісарєв у статті «Ідеалізм Платона» (1861) зазначав, що «наших гризунів і гамлетиків, людей з обмеженими розумовими здібностями і з нескінченними прагненнями» породив ідеалізм, бо вони «не розуміли того, що ідея береться із життя, а не життя улаштовується згідно даної програми» [4, с. 82].

До нової хвилі гамлетизму призвела поразка у русі народників, яка викликала розчарування та песимізм. Народники, не бачачи шляхів перетворення дійсності, зневірившись у народному русі, звернулися до імені Гамлета для характеристи-

ки власного стану. Критик В. Воровський, характеризуючи суспільну ситуацію кінця 1870 років у статті «Зайві люди» (1905) писав: «донкіхотизму різночинців культурно-народницька течія протипоставляла гамлетизм» [5, с. 108]. Особливістю гамлетизму цього періоду є те, що акцент ставився на безсиллі і песимізмі Гамлета, решта рис данського принца не бралися до уваги. З образом Гамлета пов'язували зневір'я, песимізм, скептицизм. Н. Михайловський писав про те, що душевне життя людини природно вимагає, щоб думка переходила у дію, однак його сучасники, «кокотливі гамлетики і гамлетизовані поросята», «боягузи, лицеміри і ханжі» байдують «у гарній позі безвихідного розчарування і в ефектному костюмі ошатного смутку» [6, с. 421].

Коротко охарактеризувавши особливості російського гамлетизму XIX століття, для кращого висвітлення цієї проблеми перейдемо до розгляду тлумачень образу Гамлета найяскравішими особистостями цієї епохи.

Процес переходу від романтичної ідеалізації Гамлета до критики його рис можна простежити на прикладі висловлювань О. Герцена. «Гамлет» – «великий твір», трагедія, яка у собі «містить найпохмурішу сторону буття людини і цілу епоху людства» [7, с. 161], – писав молодий О. Герцен у листі (14.02.1837) до Н. Захар'їної, своєї нареченої. У листі від 17-21 квітня 1837 року О. Герцен продовжує інтерпретацію «Гамлета» і пише, що людство у різні епохи живе двома різними напрямками. Перший напрям – людство вірить у Бога, живе надією на кращий світ. Інший напрям має прояв в епохи, коли люди відвертаються від віри і в їхніх душах залишається лише пустеля. У такі епохи поету залишаються лише два почуття: «прокляття і відчай» [7, с. 162], бо навколо себе він бачить людей низьких, переповнених вадами, що є наслідком зречення віри у Бога. Саме у таку епоху жив Шекспір, його надихала «глибока зневага» до сучасників, яким він виносив вирок своїми творами, прямо вказуючи на «смердючі рани людини» [7, с. 162]. Таким твором є «Гамлет». Благородний принц заприсягнувся відомстити за батька, а потім дізнався, що вбивцею є його власна матір. Ось причина його відчаю, «його душа зламана і нема їй порятунку» [7, с. 162]. Для молодого покоління 1830-х років, кажучи словами О. Герцена, «характер Гамлета <...> до такої міри загальнолюдський, особливо в епоху сумнівів і роздумів, в епоху усвідомлення якихось чорних справ, які здійснилися поруч з ними, якихось зрад великому на користь нікчемному і вульгарному, що важко собі уявити, щоб його не зрозуміли» [8, с. 37]. У цей період О. Герцен симпатизував Гамлету, прекрасній особистості, яка, зіткнувшись з недосконалим, ганебним навколишнім, впадає у відчай.

Згодом змінюється ставлення О. Герцена до Гамлета, оскільки змінюється його бачення дійсності, він закликає, шукаючи та прагнучи високого і святого, перейти від теоретичних висловлювань до енергійної практичної діяльності, до життя. Письменник «В капризах и раздумах» (1842 р.) осмислював позицію свого покоління через призму образу принца данського. Вважаючи розмірковування «характерною рисою» своєї епохи, критик називав його «хворобою проміжних епох» [9, с. 49], проводячи паралелі між собою, своїм поколінням і Гамлетом, який безперервно рефлексує. У статті «З приводу однієї драми» він писав: «ми не хочемо зробити крок, не вимудрувавши його, ми безперестанно зупиняємось, як Гамлет, і думаємо, думаємо...», «ніколи діяти; ми переживаємо безперервно минуле і теперішнє, все, що трапилось з нами і з іншими, шука-

ємо виправдовувань, пояснень, дошукуємось думки, істини», «все, що оточує нас піддаємо випробувуючому погляду критики» [9, с. 49]. О. Герцен проектує образ Гамлета на сучасну йому дійсність, тлумачачи власний стан, стан свого покоління за його допомогою. Ставлення до образу Гамлета, до власної особистості, до своїх сучасників-Гамлетів має критичне забарвлення. У 60-і роки критик назве роки своєї молодості «гамлетівським періодом сумнівів, слів, суперечок, відчайдушних засобів», «задушливою епохою» [10, с. 238], коли громадянські і суспільні питання обговорювалися лише теоретично. На його думку, Росія вийшла з цього періоду, бо її молоде покоління стало «бійцями» [10, с. 239].

М. Чернишевський, письменник, літературний критик, філософ, історик та соціолог звертався у 1857 році до розгляду образу Гамлета при аналізі «Губернських нарисів» російського письменника-сатирика М. Салтикова-Щедрина. Літературний критик звертав увагу на те, що персонаж М. Салтикова-Щедрина Буеракін бачить себе Гамлетом. М. Чернишевський характеризує Гамлета так: «людина, яка є сильна лише у безплідній рефлексії, але слабка до справи, за причини відсутності волі» [11, с. 729]. На перший погляд, може здатися, що у своїй оцінці Гамлета письменник наслідує Гете. Однак, при подальшому розгляді, ми бачимо, що М. Чернишевський зазначає те, що багато людей, які наділені сильним розумом, слабкою волею та схильністю до рефлексії, тобто мають риси Гамлета, проживають своє життя щасливо, на відміну від Гамлета, який, маючи прекрасні якості, бажаючи всім добра, стає «мукою для самого себе і причиною загибелі для тих, чия доля залежить від нього» [11, с. 729].

Критик, звертаючи увагу на позитивні риси характеру Гамлета, зазначає, що принц є надто «чистим» [11, с. 527] для свого середовища, саме тому оточуючі, «погані люди», не можуть його зрозуміти, вважають божевільним і небезпечним. М. Чернишевський протиставляє Гамлета його сучасникам і стверджує, що причина трагедії Гамлета полягає у тому, що принц є у фальшивому, «ненатуральному» [11, с. 729] становищі, яке полягає у тому, що Гамлет повинен ненавидіти свою матір Гертруду, як вбивцю свого батька; щиро кохаючи Офелію, принц не бажає назвати її своєю дружиною, не вважаючи одруження з нею пристойним. Ось у чому ненормальність ситуації, в яку потрапив Гамлет. Критик переконаний, що навіть людину з сильною волею, не схильну до рефлексії такий стан речей може призвести до непослідовних вчинків, «згубних для неї самої і для інших» [11, с. 729]. На думку критика, лише негідник, або ж людина наділена стоїцизмом можуть бути щасливими і діяти розсудливо у ситуації Гамлета. Письменник переконаний, що дев'яносто дев'ять відсотків людей, опинившись у становищі Гамлета, мучилися б так само як він, діяли б як принц данський та своїми вчинками призвели б до таких самих бід. М. Чернишевський вважає, що у такій ситуації кожен чинитиме як Гамлет, незалежно від рис характеру, від темпераменту, від сильної чи слабкої волі, посередніх чи прекрасних розумових здібностей, схильності до рефлексії чи її відсутності. М. Чернишевський зазначає, що образ Гамлета є всевітньо-актуальним, оскільки «у Гамлеті ви бачите самих себе у даному становищі, яким би не був ваш темперамент» [11, с. 729]. Отже, критик відводив важливе місце ситуації, зовнішнім обставинам, вважаючи, що обставини можуть бути сильнішими за характер, за волю, за розум людини, був переконаний, що зі зміною ситуації змінюється характер переконань людини, її точка зору. М. Чернишевський писав, що при усуненні згубних обставин «швидко про-

світліє розум людини і облагородиться її характер» [11, с. 727]. Письменник вірив у людину – «істоту, яка згідно своєї природи схильна поважати і любити правду; істоту, яка може порушувати закони добра і правди лише внаслідок незнання, помилки чи під впливом обставин, сильніших за її характер і розум, але ніколи не може, добровільно і свobodно, надати перевагу злу над добром» [11, с. 727]. Коли ми читасмо ці рядки, перед нами повстає революціонер-демократ шістдесятих років XIX століття, який був переконаний, що тогочасний устрій суспільного життя і його реальні умови перешкоджають здоровому розвитку людської особистості. Намагаючись змінити дійсність, М. Чернишевський закликав до ліквідації наявного порядку шляхом революції та демократичної перебудови життя країни.

Повернемося до статті, присвяченій «Губернським нарисам», в якій М. Чернишевський зауважує, що Буеракіну для його доброго імені вигідно уявляти себе Гамлетом і додає: «це вже не перший Гамлет з'являється у нашій літературі, – один з них навіть називав себе прямо на ім'я «Гамлет Щигровського повіту», а наш Буеракін, з усього видно, хоче бути «Гамлетом Крутогорської губернії», «видно не мало у нас Гамлетів у суспільстві, коли вони так часто з'являються у літературі, – у мало якій повісті ви не зустрінете одного з них, якщо лише повість стосується життя людей з так званими благородними переконаннями» [11, с. 729]. Появу таких Гамлетів, Гамлетів «з так званими благородними переконаннями» критик пояснював положенням людини у тогочасному суспільстві, яке вважав ненатуральним, «протиприродним» [11, с. 729]. Подібність російських Гамлетів до принца данського письменник пояснював тим, що Гамлети з різними характерами, з різними темпераментами є нещасними у суспільстві, де може бути щасливим лише один відсоток населення, а саме «негідники, обдаровані рідкісною безсовісністю, або ще менш чисельні щасливці, обдаровані залізним стоїцизмом» [11, с. 729]. Критик переконаний, що є життєва закономірність у залежності особистості від обставин життя, від суспільства. Причина трагічного у «Гамлеті» полягає в обставинах, які склалися навколо Гамлета, причина трагічного для Гамлета-сучасника М. Чернишевського – у реальній життєвій ситуації, у характері побудови суспільства. На думку письменника, поведінка тогочасних російських Гамлетів, їх моральні якості та переконання обумовлені їхнім положенням, суспільними законами та суспільною традицією, тобто залежать від об'єктивних факторів.

У статті «Росіянин на rendez-vous» М. Чернишевський піддав гострій критиці героя повісті І. Тургенева «Ася», свого сучасника, який «обмежується прекрасними міркуваннями, доки не настане нагода взятися за виконання розмов, а тільки випаде нагода, прикусить язичок і складе руки, як роблять усі» [11, с. 740]. Однак, М. Чернишевський водночас виправдовує сучасних йому Гамлетів, адже, на його переконання, у такій поведінці слід звинувачувати не людину, а «обставини і звички суспільства» [11, с. 742], «бо неможливо не проїнятися дріб'язковістю волі тому, хто живе у суспільстві, яке не має жодних прагнень, за винятком дрібних життєвих розрахунків» [11, с. 745]. Письменник критикує сучасника-Гамлета, стверджує, що «без нього нам було б краще жити», оскільки «є люди, кращі за нього» [11, с. 746], які здатні здійснити революційні зміни, а саме нові демократичні сили. Такий рефлексуючий, бездіяльний герой є зайвим у нових соціальних умовах, коли настала необхідність у суспільній боротьбі. Отже, критика героя повісті І. Тургенева «Ася» є для М. Чернишевського

ідейною критикою представника ліберальної дворянської інтелігенції, його безсилля письменник розглядає як симптом суспільної і психологічної неспроможності цього соціального типу, який не здатний на активну участь у перетворенні дійсності. Як бачимо, для критика література була об'єктом не лише естетичного, а й соціального дослідження. М. Чернишевський, організатор передових революційних сил тогочасної йому Росії, вимагав від свого сучасника-Гамлета певного роду діяльності, яка була б направлена на загальну користь, тобто громадянську діяльність, що передбачає участь у суспільних справах, а не лише життя приватними інтересами. Він був переконаний, що «краще не розвиватися людині, ніж розвиватися без впливу думки про суспільні справи, без впливу почуттів, які пробуджуються участю у них» [11, с. 744], закликав до відмови від задоволення окремих особистих інтересів, до активного перетворення дійсності в ім'я свободи людини. Інтереси суспільства і народу повинні стати для особистості її власними невіддільними інтересами – ось ідеал розвитку особистості. У 1859 році виникла революційна ситуація, яка, як відомо, не переросла у революцію, та кращі люди того часу думали про революційне перетворення життя. М. Чернишевський писав, що розчарується у сучасниках, втрачає надію на їх енергію і проникливість, вважав, що головне – «не пропустити сприятливу хвилину», «зрозуміти важливість теперішніх обставин і діяти у відповідності до здорового глузду» [11, с. 746]. Критик також писав про свої особисті вагання і сумніви, про те, що «мимоволі вкрадається у серце нерішучість від думки про те, що ось, можливо, доведеться мені прийняти високе рішення, сміливо зробити відважний крок не по пробитій стежинці щоденного моціону», «саме тому намагаєшся переконати себе, що ні, не прийшла ще необхідність ні у чому такому незвичайному, до останньої хвилини зумисне переконуєш себе, що все, що здається таким, що виходить зі звичної дріб'язковості – не більш ніж спокуса» [11, с. 745]. Як бачимо, письменник, подекуди, піддавався настроям Гамлетів своєї доби, оскільки був дитиною свого суспільства. Однак М. Чернишевський зміг подолати у собі всі риси сучасного йому Гамлета, про що свідчить його життя, повне героїчної самопожертви, його цілеспрямованість, воля, сильний дух, який не був зломлений ні арештом, ні ув'язненням у Петропавлівській фортеці, ні двадцятирічним засланням до Сибіру.

Висновки. Для виникнення гамлетизму у Росії вирішальне значення мали національні суспільно-літературні умови. Про утвердження гамлетизму у Росії XIX століття свідчить те, що ім'я Гамлета стає поняттям, яке «відірвалося від свого першоджерела і використовувалося для позначення певного соціально-психологічного комплексу» [1, с. 170]. Гамлетизм у Росії XIX століття мав яскраво виражений суспільний характер і змінював своє забарвлення у відповідності до суспільної позиції російської інтелігенції. Ми відзначили романтичну ідеалізацію образу Гамлета у 30-40 роки цього століття, коли ім'я Гамлета пов'язувалося з представниками дворянської інтелігенції, прогресивним на той час прошарком суспільства. Такий Гамлет – ідеальна особистість, яка впадає у відчай, страждаючи через усвідомлення того, що суперечності реальної, недосконалої дійсності неможливо вирішити. Згодом Гамлет асоціювався з поняттям «зайва людина», а у 70-80 роки – Гамлет набуває двох різновидів, Гамлета і гамлетика, піддається осуду і гострій критиці. Російський гамлетизм мав індивідуальні риси, оскільки герой інтерпретувався у відповідності до національних суспільних умов.

Література:

1. Левин Ю. Д. Шекспир и русская литература XIX века / Ю. Д. Левин – Л.: Наука, 1988. – 327 с.
2. Елизарова М. Е. Образ Гамлета и проблема «гамлетизма» в русской литературе конца XIX века (80–90-е годы.) / М. Е. Елизарова // Филологические науки. – 1964. – № 1. – С. 46 – 56.
3. Урнов М. В. Шекспир и русская литература XIX века (Рецензия) / М. В. Урнов, Ю. Д. Левин // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1989. – Т. 48. – № 4. – С. 365 – 370.
4. Писарев Д. И. Сочинения: в 4 т. / Д. И. Писарев. – М.: Гослитиздат, 1955. – Т. 1: Статьи и рецензии 1859-1862. – С. 75-96.
5. Воровский В. Лишние люди / В. Воровский // Литературная критика. – М.: Худ. лит., 1971. – С. 90-123.
6. Михайловский Н. К. Герой безвременья / Н. К. Михайловский // Литературная критика. Статьи о русской литературе XIX – начала XX века. – Л.: Худ. лит., 1989. – С. 402-448.
7. Герцен А. И. Сочинения: в 30 т. / А. И. Герцен. – М.: Изд. АН СССР, 1961. – Т. 21: Письма 1832-1838 годов. – 640 с.
8. Герцен А. И. Сочинения: в 30 т. / А. И. Герцен. – М.: Изд. АН СССР, 1956. – Т. 9. Ч. 4: Былое и думы. 1852-1868. – 355 с.
9. Герцен А. И. Сочинения: в 30 т. / А. И. Герцен. – М.: Изд. АН СССР, 1954. – Т. 2: Статьи и фельетоны. 1841 – 1846. Дневник 1842 – 1845. – 516 с.
10. Герцен А. И. Сочинения: в 30 т. / А. И. Герцен. – М.: Изд. АН СССР, 1958. – Т. 14: Статьи из «Колокола» и другие произведения 1859-1860 годов. – 701 с.
11. Чернышевский Н. Г. Избранные сочинения / Н. Г. Чернышевский – М.; Л.: Худ. лит., 1950. – 838 с.

Дучиминская (Горенок) Г. Ю. Гамлетизм как явление и понятие, которое характеризует общественные настроения

Аннотация. Статья посвящена особенностям русского гамлетизма XIX века. С помощью высказываний и литературно-критических замечаний о Гамлете А. Герцена и М. Чернышевского продемонстрировано, что имя Гамлета стало понятием, которое использовалось для обозначения определенного социально-психологического комплекса. Гамлетизм в России XIX века имел ярко выраженный общественный характер и менял свою окраску в соответствии с общественной позицией российской интеллигенции.

Ключевые слова: рецепция, интерпретация, традиционные структуры, традиционный образ, гамлетизм.

Duchyminska (Horenok) H. Hamletyzm as a phenomenon and a concept that characterizes social mood

Summary. The article is devoted to the features of hamletyzm in the XIX century Russia. With the help of O. Hertsen and M. Chernyshevskiy's statements and literary critical comments on Hamlet, it is demonstrated that the name of Hamlet was a concept used to refer to a particular socio-psychological complex. Hamletyzm in the XIX century Russia had a pronounced social character and changed its colour in accordance with the social position of the Russian intellectuals.

Key words: reception, interpretation, traditional structures, traditional image, hamletyzm.